

naklanmaktadır. Rûmî nisbesi de onun Bâbertâ'ya değil Bayburt'a nisbet edilmesi gerektiğini teyit etmektedir.

Tahsil hayatına Anadolu'da başlayan Bâbertî daha sonra Halep'e, oradan (740'tan [1339] sonra) Kahire'ye giderek Kâkî, Ebû Hayyân el-Endelüsî, Mahmûd b. Abdurrahman el-isfahânî ve İbn Kudâme el-Makdisî gibi meşhur âlimlerden ders okudu. Fıkıh ilminde hocası olan Kâkî kanalıyla Ebû Yûsuf'a kadar uzanan bir zincir içinde yer almaktadır.

Fıkıh, hadis, kelâm ilimlerine, ayrıca Arap dili ve edebiyatına bu alanlarda eser verecek kadar vâkıf olan Bâbertî, aralarında Seyyid Şerif el-Cürcânî, Molla Fenârî ve Bedreddin Simâvî gibi tanınmış âlimlerin de bulunduğu birçok talebe yetiştirmiştir. Hanevî mezhebinin muhakkik âlimleri arasında önemli bir yere sahip bulunan ve kaleme aldığı beş ayrı risâlede bu mezhebin tercih ve taklit edilmesi gereğini savunan Bâbertî (*Şerhu 'Akîdeti Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a*, s. 17), aynı zamanda Mâtürîdî itikad ekolünün de güçlü muhakkik ve şârihlerinden biridir.

Kendisine defalarca yapılan kadılık tekliflerini reddetmesine rağmen devlet yöneticileriyle iyi ilişkiler kurmuş, Sultan Berkuk ve Emîr Şeyhû'dan büyük saygı görmüştür. Nitekim Emîr Şeyhû tarafından, yaptırdığı hankahın (Şeyhüniyye) meşihatlığına getirilmiş ve ömrünün sonuna kadar burada öğretim faaliyetleriyle meşgul olmuştur. 19 Ramazan 786'da (4 Kasım 1384) öldüğünde de bu hankaha defnedilmiştir. Bununla birlikte Bayburt yöresi halkı kabrinin Aşağıkırzı (Bayburt) köyünde olduğuna inanmaktadır.

Eserleri. Bâbertî'nin kırkı aşkın eseri bulunmaktadır. Bunlardan yayımlananlar şunlardır: 1. *el-İnâye*. Merginânî'nin meşhur eseri *el-Hidâye*'nin önemli şerhlerinden biri olup başta Sığnâkî'nin *en-Nihâye*'si olmak üzere çeşitli *el-Hidâye* şerhlerinden faydalanılarak hazırlanmıştır. Dil, gramer ve fıkıh usulü yönünden tahlillerin yapıldığı, delillerin değerlendirildiği eserde yer yer diğer şârihler tenkit edilmiştir. Şerhte zaman zaman diğer mezheplerin görüşlerine temas edildiği gibi Ebû Hanîfe ve talebelerinin ictihad ve delilleri değerlendirilirken sonraki Hanevî âlimlerin tercihlerine de yer verilmektedir. Sâdî Çelebi ve Muhammed b. İbrâhim ed-Dürûrî'ye ait iki hâşiyesi bulunan eserin çeşitli baskıları yapılmıştır (Kalkûta 1831, 1837, 1840; Bulak 1315-1318; Kahire 1356 [İbnü'l-Hümâm'ın *Fethu'l-kadîr*'i, Kurlânî'nin *el-Ki-*

fâye'si, Sâdî Çelebî'nin hâşiyesi ve Ahmed Şemseddin Kadızâde'nin *Fethu'l-kadîr* tek-milesi *Netâ'icü'l-efkâr* ile birlikte sekiz cilt halinde); Kahire 1319 [aynı eserlerle birlikte dokuz cilt halinde]; Kahire 1970 [*Fethu'l-kadîr*, Sâdî Çelebî hâşiyesi ve Kadızâde tek-milesi ile birlikte on cilt halinde]). 2. *Şerhu 'Akîdeti Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a*. Tahâvî'nin *el-'Akîdetü't-Tahâviyye* diye de meşhur olan *'Akîdetü Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a* adlı eserinin şerhi olup kelâm ve akaidle ilgili dokuz telifinden en önemlisidir. Eser Arif Aytekin tarafından nêşredilmiştir (Küveyt 1409/1989). 3. *Şerhu't-Telhiş*. Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin belâgatla ilgili meşhur eseri *Miftâhu'l-'ulûm'a* Hatîb el-Kazvîni'nin yaptığı *Telhişü'l-Miftâh* adlı hulâsa ve şerhin şerhidir (nşr. M. Mustafa Ramazan, Trablus 1983). 4. *Şerhu Vaşıyyeti'l-İmâmî'l-A'zam*. Ebû Hanîfe'ye ait *el-Vaşıyye* adlı risâlenin şerhidir (İstanbul 1289).

Bunlardan başka fıkıh, usûl-i fıkıh, hadis, tefsir ve kelâmı ilgili önemli bazı eserleri de şunlardır: *Şerhu Telhişü'l-Câmi'î'l-kebîr*; *Telhişü't-Telhiş*; *Şerhu's-Sirâciyye*; *et-Ta'rîr 'alâ Uşûl'l-Pezdevî*; *en-Nükud ve'r-rüdûd fi şerhi Mün-tehe's-sûl ve'l-emel fi ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*; *Şerhu Menâri'l-envâr*; *Tuhtetül-ebrâr fi şerhi Meşâriki'l-envâr fi'l-cem' beyne's-Şahîhayn*; *Hâşiyetü'l-Keşşâf*; *el-İrşâd fi şerhi'l-Fıkhi'l-ekber*; *Şerhu 'Umdeti'l-'akâ'id li'n-Nesefî*; *el-Makşad fi'l-kelâm* (bu eserlerin yazarları için bk. Brockelmann, GAL, I, 443, 460, 466-467; II, 97, 250; Suppl., I, 285, 287, 508, 538, 637; II, 89-90; Sezgin, I, 138, 411, 412, 417, 427, 442; Bâbertî, *Şerhu 'Akîdeti Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a*, s. 15-17).

BİBLİYOGRAFYA:

Bâbertî, *el-İnâye* (İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr* içinde), Kahire 1389/1970, I, 5-6; a.mlf., *Şerhu 'Akîdeti Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a* (nşr. Arif Aytekin), Küveyt 1409/1989, s. 11-18; Sem'ânî, *el-Ensâb*, II, 9; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 307; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, I, 99; Makrîzî, *el-Hıta*, II, 421; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, IV, 250-251; a.mlf., *İnbâ'ü'l-gümür*, II, 179-181; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, X, 304; XI, 302-303; İbn Kutluboğa, *Tacüt-te-râcim*, Bağdad 1962, s. 66; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, I, 239-240; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, II, 269-270; *Keşfü'z-zunân*, II, 2035; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VI, 293-294; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 127, 195-198; Osmanlı Müellifleri, I, 221-222; Serkîs, *Mu'cem*, I, 503-504; Brockelmann, GAL, I, 443, 460, 466-467; II, 97, 250; Suppl., I, 285, 287, 508, 538, 637; II, 89-90; Sezgin, GAS, I, 138, 411, 412, 417, 427, 442; *Hediyetü'l-'ârifîn*, I, 171; Zirikî, *el-A'lam*, VII, 271; Kehhale, *Mu'cemü'l-mu'ellifîn*, XI, 298-299.

ARİF AYTEKİN

BÂBİALİ

(باب عالی)

XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Paşa Kapısı ve Sadâret Dairesi, nezâretlerin kurulmasından sonra da Osmanlı hükümeti mânasında kullanılan bir tabir.

□ TARİH. "Yüce kapı" anlamında bir tamlama olan Bâb-ı Âlî, yaygınlığı sebebiyle çok defa tek kelime halinde kullanılmıştır. Osmanlılar'da ve genel olarak Türkler'de üç dilde *kapı*, *bab* ve *der* kelimeleri "padişah ve sadrazam sarayı, devlet ve hükümet dairesi" mânasında kullanılmıştır. Bu anlamlarıyla Osmanlı öncesi Türk ve İslâm devletlerinde de kullanıldığı görülmektedir. Osmanlılar'da Bâb-ı Hümâyün padişah kapısı ve sarayı, Bâb-ı Âsafî sadrazam kapısı ve sarayı, Bâb-ı Meşihat şeyhülislâm dairesi, Bâb-ı Seraskerî seraskerlik dairesi, Bâb-ı Defterî defterdârlık dairesi anlamında yaygın olarak kullanılmıştır.

Bâbiâli tabiri XVI ve XVII. yüzyıl kaynaklarında nâdiren Bâb-ı Hümâyün, Dîvân-ı Hümâyün mânasında geçmekte olup o dönemde sadrazam dairesi anlamında kullanılmamıştır. XVIII. yüzyılın özellikle ikinci yarısına ait kaynaklardan Subhî Mehmed, İzzî Süleyman Efendi ve Çeşmizâde Mustafa Reşid (ö. 1770) tarihlerinde Bâb-ı Âsafî tabirine rastlanmakta ise de Bâbiâli ifadesi geçmemektedir. Ancak yüzyılın sonlarına doğru "sadrâzam dairesi" ve "paşa kapısı" anlamında Bâbiâli kullanılmaya başlanmıştır. Meselâ Halil Nûri (ö. 1798) Fransız elçisinin kabulü münasebetiyle, Edib Mehmed Emin Efendi (ö. 1801) III. Selim'in cülûsunu anlatırken vekâyî-nâmelerinde Bâbiâli tabirini zikretmişlerdir. Ahmed Vâsıf Efendi ise (ö. 1806) *Mehâsinü'l-âsâr*'da paşa kapısı anlamında Bâbiâli'yi sıkça kullanmıştır. Aynı şekilde Şânizâde Mehmed Atâullah (ö. 1826) ve Câbi tarihlerinde de çeşitli vesilelerle Bâbiâli'den bahsedilmektedir. Giderek Batı'daki mânasıyla Osmanlı hükümeti için kullanılan kelime, Avrupalı tarihçi ve seyyahların eserlerinde de "yüce kapı" mânasına Sublime Porte, Hohe Pforte şeklinde kullanılarak tanınmış bir isim haline gelmiştir. XIX. yüzyılda özellikle Abdülmecid ve Abdülaziz'in saltanatlarında ise tek başına Osmanlı hükümetini ifade eden bir tabir olmuştur.

Bâbiâli'yi müstemilâtı, çalışma düzeni ve devlet teşkilâtındaki yeri bakımın-

dan nezâretler öncesi ve sonrası, yani 1830'lardan önceki ve sonraki Bâbiâli olarak iki dönemde incelemek gerekir. Hammer, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve idarî teşkilâtına dair eserinde Bâbiâli'nin erken dönemini incelemiştir.

Nezâretler Öncesinde Bâbiâli. Osmanlı Devleti'nde klasik dönemde devlet idaresinin beyni Dîvân-ı Hümâyûn olmuş, bu durum XVII. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmiştir. Bundan sonra Dîvân-ı Hümâyûn cülûs bahşîşi, askere mevâcib* dağıtılması ve elçi kabulü gibi merasimlere münhasır sembolik bir kurula dönüşmüş, ancak Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar sadâret bünyesi içerisinde yerini korumuştur. XVIII. yüzyılın sonlarında ise sadrazamın başkanlığındaki teşkilâta Bâbiâli denilmeye başlanmıştır. Bu döneme gelinceye kadar sadrazamların ikametleri ve devlet işlerini görmeleri için resmî belli bir yerleri bulunmadığından, Topkapı Sarayı'na yakınlığı sebebiyle bugünkü Bâbiâli çevresinde muhtelif konak ve binaları resmî daire ve ikametgâh olarak kullanmışlardır. XIX. yüzyıldan itibaren Bâbiâli bahçesi ve binaları, yangınlar sebebiyle bir iki geçici yer değişikliği dışında Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar sadâret dairesi olarak kullanılmış, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra ise burası İstanbul Valiliği'ne tahsis edilmiştir.

Paşa Kapısı ve sonraları Bâbiâli, bu yoğun merkezî idareyi yürütmek için ken-

dine has, sık sık değişen ve gelişen bir teşkilâta sahipti. Bu teşkilâta sadrazamın başkanlığında kâhya bey (kethüdâ-yı sadr-ı âlî), reisülküttâb ve çavuşbaşı adıyla başlıca üç yetkili âmir ve onlara bağlı çok sayıda kalem (büro) mevcuttu.

Nezâretler öncesi dönemde sadrazamın Bâbiâli'deki teşkilâtını Harem Dairesi, Selâmlık Dairesi ve Kalem Dairesi şeklinde başlıca üç kısma ayırmak mümkündür. Sadrazamlar göreve başladıklarında kendi köşk ve yalılarını bırakarak saraya yakın olması sebebiyle ve gece gündüz devlet işleriyle ilgilenebilmek için Bâbiâli'nin Harem Dairesi'ne taşınırlar, ancak zaman zaman dinlenmek için kendi köşk ve yalılarına giderlerdi. Sadrazamın Harem Dairesi Beşir Ağa Mescidi tarafında Tomruk kısmında olup burada aile efradının kaldığı çeşitli odalar, ara kısımlar ve geçitler bulunmaktaydı. Her türlü merasimin ve belli başlı toplantıların yapıldığı Selâmlık kısmı ise Nalî Mescid yakınında bulunuyordu. Bunların dışında resmî daire olarak kullanılan birçok kalem odası vardı. Bu dönemde Bâbiâli'nin Selâmlık ve Kalem kısmının başlıca odaları Arz Odası, Divanhâne, kürk, kethüdâ bey, reisülküttâb, âmedî, beylikçi, büyük ve küçük tezkireci, tahvil kalemî, ruûs kalemî, mühimme kalemî, çavuşbaşı, mektûbî kalemî, kethüdâ kâtibi, kapıcılar kethüdâsı, teşrifatçı, sarık ve hazine odaları ile hünkâr köşkü ve havuzlu köşkten ibaretti (Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 265-266). Bunların içerisinde en önemlisi ise Divanhâne ile Arz Odası idi. Divanhâne sadrazamın divan akdettiği salondur. Mevcut bir plandan, Bâbiâli'de 1821'de toplanan bir meşveret meclisinde Divanhâne'de devlet erkânının nerelere, hangi sıra ile oturdukları anlaşılmaktadır (BA, KK, nr. 677 mükerrer, s. 25). Arz Odası ise sadrazamın her türlü kabul resmini ve merasimleri yaptığı salondur.

Dîvân-ı Hümâyûn'un önemini kaybederek idarenin Paşa Kapısı'na kayması üzerine "hademe-i bâb-ı âsafî" adını alan kethüdâ, reisülküttâb, çavuşbaşı, büyük ve küçük tezkireciler, teşrifatçı, kethüdâ kâtibi, mektûbî gibi doğrudan sadrazamın yardımcısı ve maiyeti durumunda görevliler Bâbiâli'de yer aldılar. Bunların Bâbiâli'de büroları ve ikametgâhları vardı.

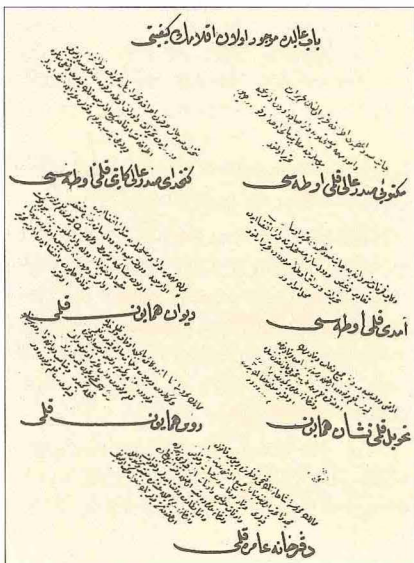
Sadâret kethüdâsı başlangıçta resmî sıfatı olmadığından protokolda yer almaz, ancak bütün işlerde sadrazamın başyardımcısı olarak çalışırdı. Kethüdâ-

nın Bâbiâli'deki dairesi Alay Köşkü karşısındaki büyük kapının üzerindeydi. Pek çok yardımcısı bulunan kethüdâ daha çok dâhilî işlerle uğraşırdı. Vilâyetlere giden yazılar ve gelenlerin cevapları burada hazırlanırlar, incelenir, asılları gönderilir, sûretleri ise defterlere kaydedilirdi. Bugün Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 1150'den (1737) itibaren tutulmuş kethüdâ kalemine ait defterler bulunmaktadır (BA, KK, *Kethüdâ Kalemi Defterleri*). Kethüdânın maiyetinde çeşitli askerî, idarî ve adlî makamların Bâbiâli nezdindeki işlerini takip etmek, aradaki haberleşmeyi sağlamak üzere çok sayıda görevli bulunurdu. Genel olarak dâhilî asayişten ve idareden sorumlu olan sadâret kethüdâlığı 1835'te Mülkiye Nezâreti'ne dönüşmüş, bir yıl sonra ise bu nezâretin adı Dahiliye Nezâreti'ne çevrilmiştir (Lutfi, V, 29-30, 99; *Sicill-i Osmani*, IV, 800-806).

Bâbiâli'deki ikinci büyük büro reisülküttâbın dairesi idi. Bürokrasinin başı, bütün kâtiplerin ve kalemlerin şefi durumunda olan bu yetkili sadâret teşkilâtındaki her türlü yazışmayı idare ederdi. Kendisine bağlı beylikçi, tahvil ve ruûs kalemleri adıyla üç büro bulunmaktaydı. Bunlardan beylikçi kendisinin başyardımcısı, 1770'lerde kurulan âmedî kaleminin başkanı âmedci ise özel kalem müdürü durumundaydı. Reisülküttâblık 1835'te çıkarılan bir fermanla (ferman metni için bk. *Hariciye Nezâreti Salnâmesi* [1302], s. 162-163) Umûr-ı Hâriciye Nezâreti'ne dönüşmüştür. Dahiliye ve Umûr-ı Hâriciye nezâretleri Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar Bâbiâli'nin iki temel teşkilâtını oluşturmuş, iç ve dış siyasetin belirlenmesinde en önemli iki kurum olmuştur. Memurları dâhilî ve hâricî diye sınıflara ayrılmış, her birine maaşlar tahsis edilmiştir (Lutfi, V, 132).

Nezâretler öncesi dönemde Bâbiâli'de üçüncü büyük büro çavuşbaşıya bağlı daire idi. Adalet ve polis teşkilâtı ile yakından alakalı olan çavuşbaşı suçluların yakalanması ve cezalandırılması ile ilgili işleri idare ederdi. Çavuşbaşı sadrazama verilen arzuhalleri ya bizzat kendisi inceler veya tezkirecilere inceletir, sonra bunları ilgili mahkemelere havale ederdi. Ancak bu hususta sadrazamın "sah" şeklindeki oluru alması gerekirdi. Buna göre çavuşbaşı sadrazamın icra kuvvetinin uygulanmasında en önemli yardımcısı ve vekili idi. Çavuşbaşının emri altında çok sayıda çavuşlar vardı. Hammer bunların sayısını 630 olarak

Bâbiâli'de mevcut kalemler (TSM, nr. E 3208)

vermektedir (Hammer [trc. Halit İlteber], s. 577). Çavuşbaşılık 1836 yılında Deâvî Nezâreti adını aldı. Ahmed Lütfî Efendi Deâvî nâzırının Bâbiâli'de büyük bir dairesi ve maiyetinde büyük ve küçük tezkireci adıyla iki yetkili kimse bulunduğunu, bunların verilen arzuhalleri havalettiğini zikreder (*Tarih*, X, 51-52). Bâbiâli civarında Tomruk Dairesi adını taşıyan hapisane de bu nezârete bağlı idi. Huzur mürâfaalarına Deâvî nâzırı da katılırdı. Deâvî nâzırının iki yardımcısı, Deâvî kesedarı, birçok çavuştan oluşan yardımcılar ve maiyeti vardı. 1870 yılında Adliye Nezâreti'nin kurulması ile Deâvî Nezâreti kaldırıldı.

Bâbiâli'de üst düzeydeki bu üç görevliden sonra ikinci derecede büyük ve küçük tezkireciler, mektupçu, beylikçi, teşrifatçı ve kâhya kâtibinin oluşturduğu altı müsteşar gelmekteydi. Bunlardan büyük ve küçük tezkireciler bir dereceye kadar çavuşbaşına tâbi idiler ve öğleden önceki zamanlarını genellikle çavuşbaşı salonunda geçirir, verilen arzu-

hallere cevap yazarlardı. Sarayda ve Bâbiâli'de toplanan divanlarda sadrazamın yakınında bulunarak sunulan arzuhalleri okurlar, sadrazamın vereceği kararları kaydederlerdi. Ayrıca sadrazam adına vilâyetlere, mahkemelere, askerî birliklere ve âyanlara gönderilecek buyrukları kaleme alırlardı.

Sadrazamın özel kalem müdürü durumunda olan mektupçu efendi, sadâret dairesinden çıkan çeşitli yazıların düzenlenmesiyle meşgul olurdu. Mektupçuya ait kalemde otuz kadar kâtip bulunurdu. Mektupçu vilâyetlerden gelen yazıların özetlerini çıkarır, asıllarıyla birlikte sadrazama arzederdi. Beylikçi sadâretteki kalemlerin şefi ve reisülküttâbın başyardımcısı durumunda idi. Önemli ve mahrem yazışmalar beylikçi tarafından kaleme alınır. Teşrifatçı başlangıçta Dîvân-ı Hümâyûn'a bağlı iken III. Ahmed zamanında Bâbiâli'ye yani doğrudan sadrazama bağlanmıştır. Kâhya kâtibisi ise kâhya beyin resmî ve özel işlerine bakmakla görevliydi.

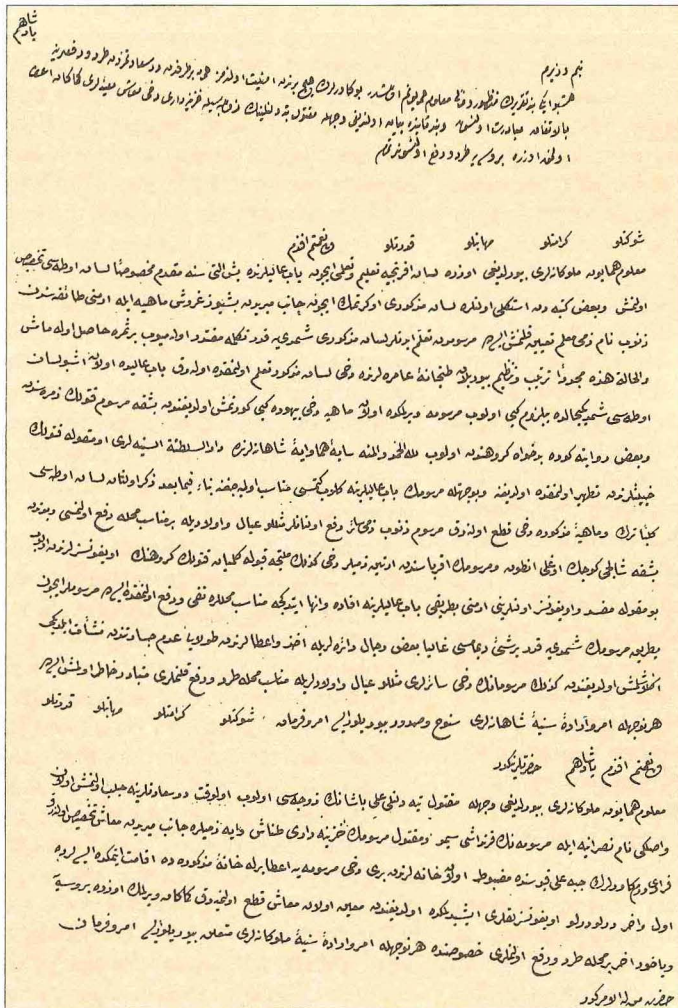
Bunlardan başka doğrudan doğruya Bâbiâli heyetine dahil olmamakla birlikte devamlı orada bulunarak temsil ettikleri makamın işlerini takip eden, irtibatı sağlayan memurlar vardı. Bunlar şeyhülislâmın kâtibisi olan telhisçi, beylerbeyilerin adamları olan kapu kâhyaları, mültezimlerin, Eflak-Boğdan voyvodalarının ve Rum ve Ermeni patriklerinin kapu kâhyaları, devlet erkânının, ulemânın kapu çuhadarları, yabancı sefaletlerin Bâbiâli nezdindeki işlerini takip eden tercümanlardı.

Nezâretler öncesi dönemde Bâbiâli'nin çalışma düzeni kendine has bazı özellikler taşımaktadır. Geniş kadrolara sahip bu üç âmir müstakil olmaktan ziyade sadrazamın maiyeti durumundadır. Bu dönemde Bâbiâli iç ve dış siyasette tavır ve telakki bakımından önemli ölçüde eski geleneği devam ettirmektedir.

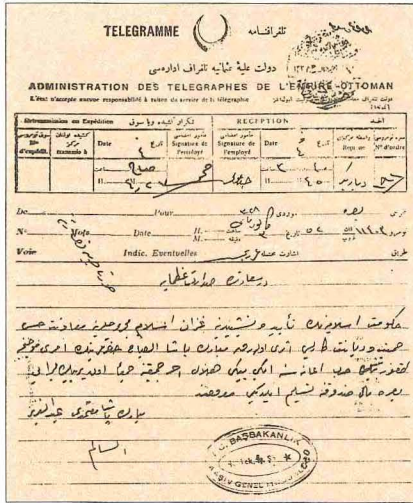
Yine bu dönemde Bâbiâli politikalarının ve kararlarının oluşmasında meşveret meclisleri önemli bir merhaleyi teşkil ediyordu. İç ve dış meseleleri görüşmek üzere toplanan bu meclislerin belirli bir zamanı olmadığı gibi sabit bir yeri de yoktu. Başta Bâbiâli olmak üzere sarayda, Bâb-ı Meşihat'ta, Ağa Kapısı'nda toplanabilirdi. Meşveret meclisleri, Dîvân-ı Hümâyûn'dan Tanzimat dönemi meclislerine geçişi sağlayan ara kurum niteliğindedir. Aslında bu tür meclisler Osmanlı Devleti'nin başlangıcından beri hemen her devirde toplanmış ise de resmî bir kurum haline gelmemiştir. İç siyasetle ilgili meclislerde kadronun daha geniş tutulduğu, dış siyasetle ilgili meşveretlerde ise daha dar tutulduğu görülmektedir. Sadrazam, şeyhülislâm ve reisülküttâb dışında konunun mahiyetine ve duruma göre vezirler, kazaskerler, kaptanpaşa ve bir hayli hâcegânın (daire şefleri) katıldığı bu meclislerin toplanması için padişah Bâbiâli'ye bir hatt-ı hümâyûn gönderir, bazan hatt-ı hümâyûn olmadan da toplantı yapılır.

Nezâretler Sonrası Bâbiâli. 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve özellikle 1830'lardan sonra nezâretlerin kurulması ile Bâbiâli tedricen yeni teşkilât ve çalışma dönemine girmiştir. Bu dönem Avrupa tarzı hükümet ve idarenin model alındığı devredir.

Yeni Meclisler. Tanzimat aresesinde 1838'de teşkil edilen Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye ile Dâr-ı Şûrâ-yı Bâbiâli adlı iki meclis Bâbiâli'nin gelişmesinde ve çalışmalarında önemli bir merhaleyi

Bâbiâli'de kurulmuş olan lisan odasında kâtiplere Fransızca hocalığı yapan Ermeniler'in faydalı olmadıkları ve ayrıca güvenilir bulunmamaları sebebiyle işten el çektilerimeleri hakkında sadrazam arzı üzerine II. Mahmud'un hatt-ı hümâyûnu (BA, HH, 24.621)

Küveyt Kaymakamı Mübârek es-Sabâh'ın mutemedince Kızılay'a ve gazilere verilmek üzere 11.000 liranın Basra Mal Sandığı'na teslim edildiğine dair Bâbriâli'ye gönderilen telgraf (BA, Bâbriâli Evrak Odası, nr. 11.403)

oluşturmuştur (*Takvîm-i Vekāyi'*, nr. 163
[11 Muharrem 1254]).

II. Mahmud'un, girdiği köklü reformların zaman zaman toplanan meşveret meclislerinde görüşülmesini yetersiz bularak düzenli ve etraflı bir şekilde bunların incelenmesi ve sonuçlandırılması için üst seviyede bir kurula ihtiyaç duyması üzerine kurulan bu iki meclisin üyeleri üst kademedeki devlet erkânından oluşmaktaydı. Bunlar faaliyetlerini yürütebilmek için geniş bir kâtip ve memur kadrosuna sahipti. Meclis-i Vâlâ ile Dâr-ı Şûrâ arasında sıkı bir iş birliği gerekiyordu. Dâr-ı Şûrâ'da alınan kararlar Meclis-i Vâlâ'ya gider, görüşülüp kabul edilenler sadrazamın tasvibinden sonra padişahın tasdikiyle kesinlik kazanırdı. Tanzimat'ın ilânından sonra her iki meclis birleştirildi (1840) ve Bâbiâlî'deki yeni binasına taşındı. Çalışmalarına burada aralıksız devam eden yeni meclis, 1854'te Meclis-i Âlî-yi Tanzimat ve Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye olarak tekrar ikiye ayrılmış, 1861'de yeniden birleştirilmiştir. 1868'de ise Âlî Paşa'nın gayretleriyle Şûrâ-yı Devlet ve Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye adlarıyla yeniden ikiye ayrılarak son şeklini almış, idarî işler Şûrâ-yı Devlet'e, yargı ise Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye'ye verilmiştir. Şûrâ-yı Devlet heyetinin topluca bir dairede bulunmasını ve düzenli çalışmasını sağlamak için Bâbiâlî'nin tek katlı daireleri üzerine bir kat daha ilâve edilerek 1869'da buraya taşınmıştır (Lutfi, XII, 62).

Bâbiâli Heyeti. XIX. yüzyılın ikinci yarısında salnâmelerde Bâbiâli heyeti adı altında Sadâret Dairesi, Şûrâ-yı Devlet, Dahiliye Nezâreti, Hariciye Nezâreti yer almaktadır. Sadârette sadâret müsteşarı, teşrîfât-ı umûmiyye nâzırı, âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn, teşrîfât-ı Dîvân-ı Hümâyûn, beylikçi-yi Divân-ı Hümâyûn, mektûbî-i sadr-ı âli, Bâbiâli evrak müdürü, hazîne-i evrak müdürü ve tercümân-ı sadâretten oluşan dokuz kişilik yönetici kadroya bağlı dairelerde bazı farklılıklarla birlikte muavin, mûmeyyiz, başkâtip, kâtipler, serhalife, müsevvit gibi memurlar ve birçok yardımcı yer almaktadır. Şûrâ-yı Devlet, Dahiliye ve Hariciye nezâretlerinin de Tanzimat döneminde zaman zaman değişikliğe uğrayan birçok daire ve kalemleri vardı. Bu değişiklikleri devlet salnâmelerinden takip etmek mümkün olmaktadır.

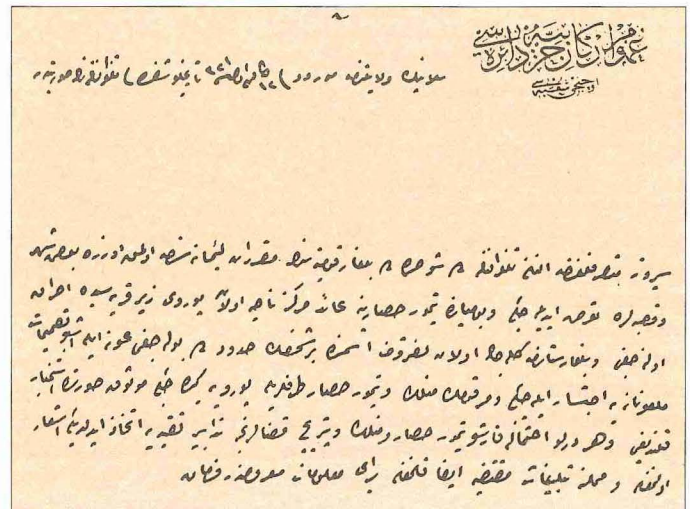
1847 yılından itibaren yayımlanmaya başlanan devlet salnâmelerinin ilk sayılarında devlet teşkilâtı hakkında özel bilgiler verilmekte, devlet ricâli seyyîye, ilmiye, kâlemiye başlıkları altında toplanmakta, Bâbiâli teşkilâtına ayrıca temas edilmemektedir. Salnâmelerde Hey'et-i Vükelâ'yı oluşturan şeyhülislâm, seraser, Tophâne müşiri, Bahriye, Adliye, Maliye, Evkâf-ı Hümâyün, Ticaret ve Nâfia, Maârif-i Umûmiyye nazırları Bâbiâli heyeti içinde gösterilmekte, ancak bu devlet erkânına bağlı olan nezâretler Bâbiâli heyetinin dışında verilmektedir. Burada bir çelişki var gibi gözükmemekte ise de aslında Sadâret, Dahiliye, Hariciye nezâretleri ve Şûrâ-yı Devlet Bâbiâli'nin merkez birimlerini teşkil etmekte ve Bâbiâli binalarında çalışmaktadır. Diğer nezâretler ise Bâbiâli'nin geniş teşkilâtını meydana getirmekte ve İstanbul'da çe-

şitli binalarda faaliyet göstermektedir. Şeyhülislâm, serasker ve diğer vezirler sadrazamın başkanlığında Bâbiâli'de toplanan heyette yer almakta, "mes'ûliyyet-i vûkelâ" prensibiyle her biri ayrı ayrı sorumluluk üstlenmektedir. Nitekim Bâbi-âli Şûrâ-yı Devlet kararlarının altında yukarıda sayılan devlet erkânının isim ve mühürlerinin yer alması, onların Bâbiâli heyetinde yer aldığını açıkça göstermektedir. Bu nâzırlara bağlı nezâretler ise organik bağı dolayısıyla Bâbiâli'nin geniş kadrosunu oluşturmaktadır.

Bâbüâli Kâtiplerinin Yetişmesi. Osmanlı Devleti'nde yönetici zümre XV ve XVI. yüzyıllardan itibaren seyfiye, ilmiye, kalemiye ve son olarak da mülkiye adlarıyla bilinmekteydi. Bunlardan ilmiye medreseden, seyfiye ise acemi oğlanlar ve Enderun Mektebi'nden yetişiyordu. Kalemiye zümresi için belirli bir okul yoktu. Bazan medresede veya sarayda yetişenlerden kalem hizmetine geçenler bulunuyordu. Ancak kalemiye zümresinin esas yetişme tarzı "üstad - şâkird" münasebeti içerisinde oluyordu. Kur'an-ı Kerim'i okumayı, Arapça temel kaideleri ve bazı ezber parçalarını evlerde ve camilerdeki özel derslerden kendi gayretleriyle öğrenen çocuklar yaklaşık on iki on dört yaşlarında Bâbüâli kalemlerine şâkird olarak devam ederlerdi (Lutfi, IV, 115-116).

Bâbiâlî'de şâkirdlerin yetişmesini sağlayacak başlıca iki daire mevcuttu. Birinci ve en önemlisi reisülküttâbın idaresindeki Dîvân-ı Hümâyûn Kalemi, diğeri ise Kethüdâ Bey Dairesi idi. Şâkirdler bu kalemlerde "hâce" denilen üstâtlardan sülûs, rehânî, ta'lik, divânî ile bu sırada gelişmiş olan ve Bâbiâlî bürolarında en çok kullanılan rik'a hatlarını,

Bulgar
fesat
komitelerinin
faaliyetleri
hakkında
Selânik
vilâyetinin
şifreli
telgraf
sûreti
(BA, Bulgaristan
İradeleri,
nr. 1702)

fenn-i inşâ ve fenn-i kitâbet denilen "üslûplu" yazı yazma sanatını öğrenirlerdi. Talebenin kaleme intisaptan önce aldığı Arapça ve Farsça dersler, "Bâbiâli üslûbu"nu öğrenmesi için yeterli olmadığından çoğunlukla mesai saatleri dışında kalemlerde Arapça ve Farsça dersleri almaları zarurî görülmüştür.

Ancak nezâretlerin kurulduğu ve Tanzimat'ın hazırlıklarının yapıldığı dönemde bu tür bir kalem eğitimi yeterli bulunmamış, Bâbiâli ve Bâb-ı Defterî kâtiplerinin yetişmesi için düzenli bir okula ihtiyaç duyulmuştur. Bu eksiklikleri gidermek üzere 1839'da Bâbiâli civarında Mekteb-i Maârif-i Adliyye açılmıştır. İlk planda Bâbiâli ve Bâb-ı Defterî kâlemlerinin kâtipleri ve orada çalışanların çocuklarının alındığı mektebin ders programında Türkçe, Arapça, Farsça ve Fransızca'ya yer verilmiş, ayrıca divanî, sülûs, rik'a, siyâkat gibi hat dersleri, edebiyat (meânî, beyân, bedî'), mantık ve özellikle yazı sanatının incelikleri üzerinde durulması öngörülmüştür. Halk arasında daha çok Mekteb-i İrfâniyye veya Mekteb-i İrfân adıyla meşhur olan bu eğitim kurumundan daha sonra önemli devlet hizmetlerinde bulunan birçok kimse yetişmiştir. Mekteb-i Maârif-i Adliyye 1862'de Mekteb-i (Mahrec-i) Aklâm'a dönüşmüştür.

Abdülmeccid'in annesi Bezmiâlem Vâlide Sultan tarafından 1849 yılında II. Mahmud Türbesi yakınında Dârülmaârif adıyla kalemlere uzman yetiştiren ikinci bir mektep açılmıştır. Mektebin tek hedefi memur yetiştirmek olmamakla birlikte bu noktanın ağırlıkta olduğu belirtilmiştir. Dârülmaârif 1872'de kaldırılarak idâdiye dönüştürülmüştür.

Rüşdiye tahsilinin üstünde iyi devlet memuru yetiştirmek maksadıyla 1862 yılında Maarif Nâzırı Kemal Efendi'nin teşebbüsü ile Mekteb-i Aklâm adıyla üçüncü bir mektep açılmıştır. Mektebin adı bir süre sonra Mahrec-i Aklâm olmuştur. Buraya iyi öğrenci alabilmek için giriş imtihanları oldukça sıkı tutularak Meclis-i Maârif'te yapılmıştır. Mektebin ders programı üç sınıf halinde düzenlenmiş, bu sınıflarda Arapça, Farsça, Fransızca, Türkçe imlâ ve inşâ, hat, cebir, coğrafya, târîh-i umûmî, resim, rik'a gibi dersler okutulmuştur. Bu mektep 1876 yılına kadar devam etmiş, bu tarihte daha yüksek seviyeli devlet memuru yetiştirmek üzere Mekteb-i Fünûn-ı Mülkiyye açılmıştır.

Bu mekteplerin dışında Bâbiâli görevlilerinin yetişmesinde Bâbiâli Tercüme Odası'nın da önemli rolü olmuştur. Osmanlı Devleti'nde dış münasebetlerde her türlü resmî tercüme faaliyetlerini Dîvân-ı Hümâyûn tercümanları yapardı. Bu hizmeti XVI. yüzyılda dil bilen mütefidi müslümanlar yürütmüşlerdir. Daha sonra bu önemli görev Fenerli Rum ailelerin tekeline geçmiş, 1821 Yunan İsyanı sırasında Rum tercüman Stavraki Arastarçı'nın hıyaneti sebebiyle idamına kadar onların elinde kalmıştır. Bundan sonra bu göreve dil bilen müslümanların tayin edilmesi yoluna gidilmiştir. Diplomasinin giderek yoğunluk kazanması ve o nisbette tercüme işlerinin artması sebebiyle II. Mahmud 1833'te Bâbiâli Tercüme Odası'nı kurmuştur. Ancak Dîvân-ı Hümâyûn tercümanlığı görevi de ayrıca devam etmiş ve Tercüme Odası ile iş birliği halinde çalışmıştır. III. Selim'den sonra kapatılan dâimî elçilikler 1834'ten sonra yeniden açılmış, dış temsilciliklere Batı'yı tanıyan, dil bilen, büyük çoğunluğu Bâbiâli Tercüme Odası'nda yetişmiş gençler gönderilmiştir. Tercüme Odası Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar devam etmiş ve geniş bir kadrosu olmuştur. 1314 (1896) tarihli *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Salmânesi*'ne göre Dîvân-ı Hümâyûn tercümanlığında vezir rütbesinde sadece bir kişinin bulunmasına karşılık Tercüme Odası'nda Dîvân-ı Hümâyûn mütercim-i evveli ve muavini, mühimme müdür ve muavini, serhalife, üç mümeyyiz, evrak müdürü, muavini ve mümeyyizinden oluşan, sadece biri gayri müslim on bir kişi çalışmaktaydı (s. 202-205).

Mektep gibi faaliyet gösteren bu müesseseden, Tanzimat sonrasının başta Reşid, Âlî, Fuad ve Ahmed Vefik paşalar olmak üzere birçok devlet adamı ile dış temsilciliklerde bulunan pek çok diplomatı yetiştirmiştir.

Bâbiâli'nin Çalışma Düzeni. Bâbiâli'yi en çok meşgul eden konular dış ve iç siyasetin meseleleriydi. XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren diplomasinin önemi artmış, Osmanlı Devleti Batı'nın daima müdahalesine, sık sık ultiमतolarına mâruz kalmıştı. İngiltere, Fransa ve giderek güçlenen Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışması Bâbiâli'yi fevkalâde rahatsız etmiş ve çeşitli diplomatik yollarla karşılık vermeye zorlamıştır. Nâmık Kemal Bâbiâli'nin başarısızlığına sebep olarak yabancı müdahalelerini göstermekte ise de bu tür diploma-

tik müdahale ve rahatsızlıkların devlet erkânının tecrübesini arttırdığı, onları dış siyasette olgunlaştırdığı da bir gerçektir.

1793'te kurulan dâimî ikamet elçilikleri, yabancı devletleri ve müteakabiliyet esasına dayanan diplomasiyi tanımadaki önemli bir merhale oldu. Ancak gönderilen elçilerin yeterli tecrübeye sahip olmamaları, diplomasideki acemilikleri ve dil noksanlıkları gibi sebeplerle bu elçilerden gereği gibi fayda sağlanamadı. Bazan elçilerin vukufsuzluğu sebebiyle Bâbiâli'ye ve saraya tamamen yanlış bilgi verdikleri ve skandala yol açtıkları bile olurdu. Dış meseleler ve bilhassa Osmanlı ülkesinde stratejik, dinî ve etnik açılardan önemi olan ve sık sık müdahalelere yol açan konular hakkında doğru bilgi sahibi olmak maksadıyla Bâbiâli bölgenin uzmanı kişileri bizzat o bölgeye göndererek lâyhalar hazırlatır ve hükümet politikalarının belirlenmesinde bunların önemli rolü olurdu. 1876 sonrasında ise bu nevi lâyhaları Abdülhamid bizzat kendisi hazırlatmıştır. Bu türden yüzlerce lâyiha halen Yıldız Arşivi'nde bulunmaktadır (BA, Yıldız Tasnifi Katalogu). Diğer taraftan İstanbul'da yabancı elçilerin Bâbiâli'yi sık sık ziyaret ederek kendi ülkelerinin menfaati için diğer devletlerin tasavvur ve faaliyetleri hakkında ihbar ve ikazlarda bulundukları da olurdu. Yabancı devlet elçilerinin verdikleri bu tür bilgilerin Bâbiâli'nin dış siyasetinde ve denge politikasında önemli rolü olmuştur. Elçilerin Bâbiâli ile temasları çeşitli şekillerde olurdu. Eğer elçi tarafından bir görüşme talebi olursa tercümanı Bâbiâli'ye gelerek elçinin reisülküttâb veya daha sonraki dönemde Hariciye nâzırı ile görüşmek istediğini bildirirdi. Elçilerin siyasi, ticarî ve dinî taleplerini taktir halinde bildirmesi de mümkündür. Bâbiâli'nin çok sık olamamakla birlikte bir elçiyi davet ederek herhangi bir konuda kendisinden bilgi aldığı, devletin görüşünü sorduğu veya memleketine iletmek üzere kendisine bilgiler verildiği olurdu. Elçilerin resmî ziyaretlerinde Bâbiâli'de merasim yapılır, kendilerine hil'atler giydirilirdi. Bu görüşmelerde denge siyasetine ve yerleşmiş protokola âzami itina gösterilirdi.

XIX. yüzyıl boyunca Bâbiâli'yi en çok meşgul eden ikinci konu ise iç siyaset ve ülke yönetimi idi. Bu yüzyılda merkez teşkilâtında olduğu gibi eyalet teşkilâtında da pek çok değişiklik yapılmış,

bunları takip etmek âdeti imkânsız olmuştur. Bu düzenlemelerin yanında eyaletlerin etnik ve dinî yapısından ve ekonomik durumundan kaynaklanan birçok problemi vardı. Bâbîâlî uzmanların yukarıda belirtilen lâihalarına dayanarak çeşitli ıslahatlar yapmaya gayret ediyordu. Bazan ihtilâfî yerlere uzun veya kısa vadeli müfettişler gönderilerek huzursuzluklar hakkında bilgi alınırdu. Meselâ 1861'de çeşitli problemlerin mevcut olduğu Beyrut'a giden Fuad Paşa'nın meselenin halli için gönderdiği raporlar ve mektuplar önemlidir (Lutfî, X, 17).

Diğer taraftan gayri müslim cemaatlerin meseleleri (millet sistemi) Bâbîâlî'yi en çok meşgul eden hususlardan biri idi. Rum, Ermeni ve yahudi cemaatlerinin kendilerince oluşturulacak kurullar vasıtasıyla Bâbîâlî'nin nezâretinde durumlarını yeniden gözden geçirmeleri, sahip oldukları muafiyet ve imtiyazlar ve yapacakları reformlar hakkında Bâbîâlî'ye bilgi vermeleri 1856 ıslahat Fermanı'nda ifade edilmiştir.

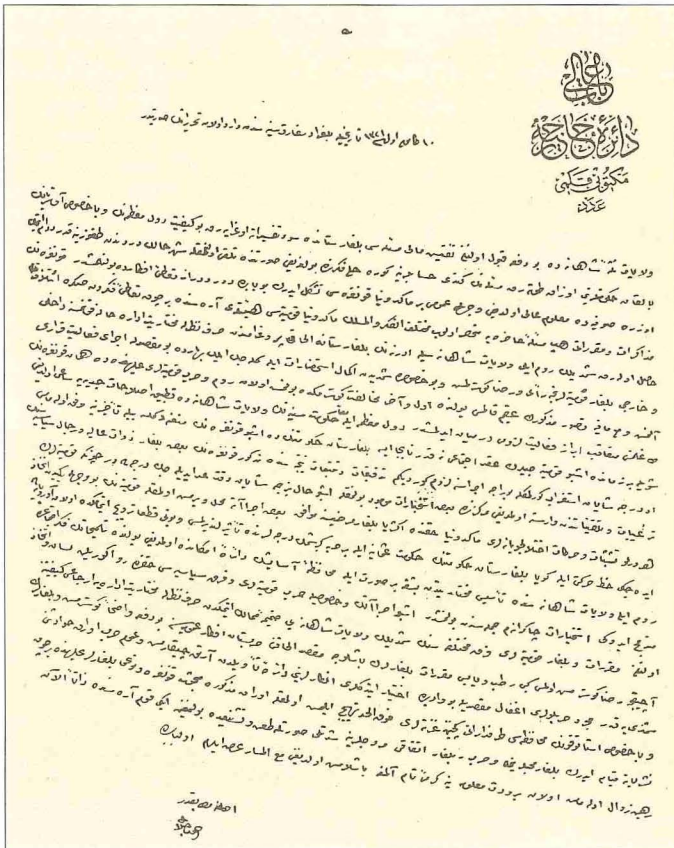
Eyaletlerin işlerini Bâbîâlî bünyesinde eyalet kethüdâsı denilen görevliler takip ederdi. Bunlar beylerbeyilerin Bâbîâlî'deki adamları ve iş takipçileri durumunda idiler. Lutfî Efendi'nin verdiği

bilgiye göre taşradaki vezir ve valiler, İstanbul'daki kapu kethüdâsı ve kapu çuhadarları vasıtasıyla merkezle haberleşirlerdi. Ancak bu şahıslar devletin tayin ettiği kimseler olmayıp valilerin adamları idiler. Vali azledilince kapu kethüdâsı da kendiliğinden azledilmiş olurdu. Bu durum ise hizmetlerde devamlılığa engel oluyor ve işlemlerin aksamasına yol açıyordu. İdarede yapılan ıslahat sırasında kethüdâlığın da bir esasa bağlanması hususu Bâbîâlî'de görüşülmüş ve valilerin değişikliğinde bunların değişmemesi, devamlı olarak temsil ettiği eyaletin işlerini takip etmesi benimsenmiştir. Kethüdâlar için Bâbîâlî bünyesinde bir daire tahsis edilerek posta günlerinde gelip giden evrakın kayıt işiyle ve eyaletin meseleleriyle ilgilenmeleri kabul edilmiştir.

Bâbîâlî'de geçici komisyonlar teşkili de sık sık görülen bir uygulama idi. İdarî, siyasi ve malî konuların görüşülmesi ve çözümü için uzmanlardan oluşan geçici komisyonların kurulduğu, bu çalışmaların Bâbîâlî icraat ve kararlarında yol gösterici olduğu bilinmektedir. Uzmanlardan oluşan ve belli bir konuyu görüşen bu nevi komisyonlar meşveret meclislerinden tamamen ayırdır.

Bâbîâlî'de halkın davalarının dinlenmesi de önemli bir husustu. Nezâret öncesi dönemde huzur mürâfaası denilen sadrazamın huzurunda bakılan davalar vardı. Bâbîâlî'de sadrazam divanında cuma günü Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, çarşamba günleri ise İstanbul kadısı halkın davalarını dinlerdi. G. A. Olivier, halkın davalarını sadrazamın bu iki mahkemesine götürmeye gayret ettiklerini, bunun sebebinin ise bu mahkemelerde yalnız şahitliğin pek mümkün olamayacağı gibi davaların da çok kısa zamanda sonuçlanıp cezanın hemen verilmesi olduğunu belirtir (*Türkiye Seyahatnâmesi*, s. 136). Ancak 1838'de sadâretin başvekâlete dönüşmesiyle Dahiliye Nezâreti'nin işleri de başvekâlete devredilmiş, muâmelâtın artması üzerine huzur mürâfaalarının Bâbîâlî'den Bâb-ı Meşihat'a nakledilmesi kararlaştırılmıştır.

Saray-Bâbîâlî Münasebetleri. Osmanlı Devleti'nde başlangıçtan itibaren her dönemde saray ile sadâret arasında sıkı bir ilişki olmuştur. Ancak devlet teşkilâtında köklü ve Batı modeli değişikliklerin yapıldığı ve yeni bir hukukî statünün belirlendiği XIX. yüzyılda saray ile Bâbîâlî arasında daha farklı münasebetlerin olduğu görülmektedir. Saraydan Bâbîâlî'ye sık sık hatt-ı hümayunlar gelir, bunlar içerisinde günlük hayatı ilgilendirenler çok olurdu. Halkın şikâyet ve teşekkürünü ifade eden arzuhalilerin gereğinin yapılması için Bâbîâlî'ye gönderilmesi, sadrazam, Hariciye nâzırı, kaptan paşa, üst seviyedeki idarecilerin tayini, meşveret talebi gibi mütat idarî konularla ilgili hatt-ı hümayunlar olabileceği gibi cülûs-ı hümayunu, şehzade ve sultan doğumunu, Tanzimat dönemi padişahlarının ilk defa başlattıkları yurt içi ve özellikle yurt dışı seyahatlerinden dönüşünü bildirmek için gönderilmiş hatt-ı hümayunlar da olabilirler. Bunların dışında ıslahat Fermanı'nın bildirilmesi ve okunması gibi önemli hususlar için de Bâbîâlî'ye hatt-ı hümayun gönderilirdi. Bütün bu hatt-ı hümayunlar Mâbeyn başkâtibi eliyle Bâbîâlî'ye ulaştırılırdı. Özellikle toplumu ilgilendiren hatt-ı hümayunlar için Bâbîâlî ricâlî, vekiller, İstanbul'daki gayri müslim cemaatlerin reisleri davet edilir, bunlar büyük bir kalabalık huzurunda Bâbîâlî'de okunur, böylece herkese tebliğ edilmiş olurdu (Lutfî, X, 89; Danişmend, IV, 174). İdarecilere ihtar niteliğinde gönderilen hatt-ı hümayunlar ise sadece ilgililere okunur, ba-

Bulgar fesat komitelerinin faaliyetleri hakkında Belgrad sefaretinin tahrirat sûreti (BA, Bulgaristan İradeleri, nr. 1702)

zan Bâbiâli'den cevabî bir arz gönderildiği de olurdu.

Bâbiâli'de Bazı Merasimler. Bâbiâli'de normal çalışma düzeni içinde ve dışında birçok merasimin yer aldığı görülmektedir. Bunların başında her sene muharrem ayının girişinden sonra padişahın Bâbiâli'yi ziyareti gelirdi. Özellikle Abdülmecid devrinde düzenli olarak takip edilebilen bu ziyaretlerde padişah Bâbiâli'deki özel dairesine gelir, Meclis-i Vâlâ'nın açılışında bulunarak bir önceki yılın icraatını hulâsa eden ve değerlendiren "nutk-ı pâdişâhî" okunurdu. Burada mütat konuşmaların dışında Osmanlı Devleti'nde görülen yeniliklerin ve ıslahatın değerlendirilmesinin yapıldığı da olurdu. Nitekim 1868 yılında Abdülâziz Bâbiâli'yi ziyaretinde irad ettiği adaletin temini ağırlıklı nutkunda devlet ve hükümetin vazifelerinden, özellikle hukuk ve adaletin sağlanmasından, hürriyetin mahiyetinden bahsettikten sonra Osmanlı Devleti'nde halkın refahı için yaptığı çalışmalara etraflı bir şekilde temas etmiş ve Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye adıyla yeni bir meclisin açılışından bahsetmiştir. Padişahın bu konuşmasına Avrupa basını da geniş şekilde yer vermiştir (Lutfi, XII, 11-13). Bu ziyaretlerde devlet ricâli taltif edilir ve çeşitli merasimler yapılırdı. Ancak Bâbiâli ziyaretleri her zaman nezâket ziyareti olmaz, iç veya dış buhranların olduğu nazik dönemlerde padişahın Bâbiâli'yi ziyaret edip sert tavırlar takındığı, cezalar verdiği de olurdu (Cevdet, *Ma'rûzât*, s. 12-13).

Bâbiâli'de ramazan ve kurban bayramlarında belli bir merasim çerçevesinde bayramlaşma yapılırdı. Burada sadrazam memurların ve diğer Bâbiâli görevlilerinin bayramlarını tebrik ederdi. Cûlûs-ı hümayunda yeni padişahın fermanı Bâbiâli'ye ulaştığında devlet ricâlinin huzurunda merasimle okunurdu (Lutfi, X, 10). Yeni sadrazamın Bâbiâli'ye gelişinde de merasimle olurdu. Sadâret alayı denilen bu merasimde sadrazamların Bâbiâli'ye atla gelmesi âdeti. Bu âdete Tevfik Paşa'nın ilk sadâretine kadar devam edilmiş, daha sonra araba kullanılmış, son olarak da sadrazamlar otomobille gelir olmuşlardı (Danişmend, IV, 454).

Bâbiâli önünde halkın gösteriler düzenlediği, hükümetin icraatını protesto yürüyüşü ve çeşitli konuşmalar yaptığı da olurdu. Bu nevi gösteriler özellikle XX. yüzyıl başlarında İttihat ve Terakki döneminde daha çok yapılır olmuştu (Danişmend, IV, 336, 348, 376, 397-400).

Yabancı devlet elçileri yeni göreve başladıklarında veya terfi gibi statü değişikliklerinde itimatnâmelerini sunduklarında, kendi devletleriyle ilgili bazı önemli haberleri bildirmek için Bâbiâli'ye geldiklerinde tören yapılır, elçiye çeşitli hediyeler verilirdi. Bu münasebetle vükelânın bazan îade-i ziyarette bulunduğu da olurdu.

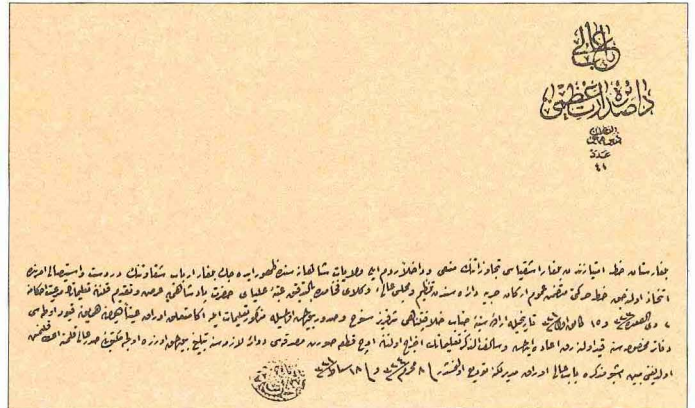
Yazışmalar. XIX. yüzyıl klasik Osmanlı asırlarından pek çok hususta olduğu gibi yazışma dili ve tekniği açısından da farklı bir dönemdir. Batı ile çok sıkı diplomatik münasebetler, Avrupa bürokrasisinin benimsenmesi, "hâcegân" denilen üst seviyedeki kâtip zümresinin artık daire ve kalemlerde yetişmek yerine mekteplerde yetişmeye başlamasıyla yeni bir yazışma anlayışının gelişmesi önemli değişikliklere sebep olmuştur. Yazışmalarda birçok övgü kelimesi atılarak daha net ve anlaşılır bir dil kullanılmaya çalışılmıştır. Eski yazışmalarda karşılaşılan uzun "elkâb formülleri" hem kısaltılmış, hem de daha sade hale getirilmiş, dua formülleri kaldırılmış ve tazim ifadeleri çok sınırlandırılmıştır. Bu dönemde açılan okulların hat derslerinde divânî, sülûs, ta'lik gibi yazı çeşitlerine yer verilmeyle birlikte devrin karakteristik yazısı rik'adır. Daireler arası yazışmalarda, merkez-taşra muhaberatında rik'a esastır. Ancak bazı resmî yazışmalarda ve bazı dairelerde geleneksel yazı karakteri muhafaza edilmiştir. Bunun en tipik örneği, ferman ve beratlarda kullanılan divânî ile ilmiye ve Bâb-ı Meşihat'ta kullanılan ta'liktir. Sadrazamların arz tezkirelerinde ve iradelerde ise rik'a yazı kullanılmıştır.

Klasik dönem Osmanlı bürokrasi ve yazışma usulü ile XIX. yüzyıl uygulaması arasındaki önemli bir fark da evrakın tekemmülü safhalarıdır. Klasik dönemde muamelât ve aklâm, genellikle büro-

ların özelliklerine göre ayrı ayrı kaligraflar halinde bir tek sayfa üzerinde yer alıp karara bağlanırken Tanzimat yani Bâbiâli'nin nezâretler döneminde şahısların arzuahalleri, eyalet idarecilerinin mütalaası, ilgili nezâretlerin, bu devir meclislerinin, Bâb-ı Meşihat, Bâb-ı Seraske-ri ve diğer askerî birimlerin aynı konudaki mütalaaları, üzerinde kendi başlıklarını taşıyan ayrı ayrı sayfalar halinde Bâbiâli sadâret dairesine ulaşmakta, sadâret arz tezkiresiyle Mâbeyn'den irâde-i seniyyesi çıkmakta idi. Böylece bir tek konuya ait çeşitli makamların mütalaasını ihtiva eden sekiz on lefli (ekli) evrak meydana gelmekteydi. Bunların üzerine ise Bâbiâli Hazine-i Evrak'ının "İrâde-i seniyyeye mahsus melfûfât cedvelidir" başlıklı üst sayfası eklenerek leflerin hangi daireye ait oldukları liste halinde yazılmaktaydı. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde İrade tasnifinde, Dahiliye, Hariciye, Meclis-i Vâlâ, Meclis-i Mahsûs kısımlarında bunun binlerce örneğine rastlanmaktadır. Meselâ Bulgaristan'daki çete faaliyetleriyle ilgili 1323 / 1321 r. (1905) tarihli bir irâde-i seniyyenin lefleri olarak aşağıdan yukarıya doğru şu makamların yazıları yer almaktadır: 1. Selânik vilâyetinin şifreli telgrafnâmesi sûreti; 2. Dokuzuncu Nizâmîye Fırkası Kumandanlığı'nın şifreli telgrafnâmesi; 3. Umum Erkân-ı Harb Dairesi'nin tâlimatı; 4. Dahiliye Nezâreti'nin tezkiresi; 5. Belgrad Sefâret-i Seniyyesi'nin tahrirat sûreti; 6. Hariciye Nezâreti'nin tezkiresi; 7. Tezkire-i seraskerî; 8. Dîvân-ı Hümayun müzekkeresi; 9. Meclis-i Mahsûs vükelâ mazbatası; 10. İrâde-i seniyye.

Çeşitli makamlardan gelen yazılar lâ-yiha, takrir, tezkire, tâlimat, müzekkere, mazbata, şifre, telgraf, şukka, tahrirat gibi farklı fonksiyonlara sahip isimlerle taşınmaktadır. Bâbiâli bu dönemde

Bulgar
fesat
komitelerinin
faaliyetleri
hakkında
Dîvân-ı
Hümayun
müzekkeresi
(BA, Bulgaristan
İradeleri,
nr. 1702)

385

şaların sadâretleri zamanında altın çağını yaşamıştır. Bu iki padişahın durumları, üç sadrazamın anlayış ve dirayeti bu ortamı hazırlamıştır. Bu dönemde saray ikinci planda kalmış, Bâbiâli siyasetin hem yapıcısı hem de uygulayıcısı olmuştur. 1871'de Âlî Paşa'nın ölümü ile bu devir kapanmıştır.

II. Abdülhamid döneminde Bâbiâli'nin teşkilâtında bir değişiklik yapılmamış, ancak siyasetin yapıldığı, hatta büyük ölçüde icra edildiği yer Yıldız Sarayı olmuş, bu devir sadrazamları Abdülhamid tarafından itina ile seçilmiştir. Bu dönemde sadrazamların durumlarını, tutumlarını, Yıldız-Bâbiâli münasebetlerine dair çok tipik örnek ve ipuçlarını İbnülemin Mahmud Kemal'in *Son Sadrazamlar* adlı eserinde bulmak mümkündür.

İttihat ve Terakki döneminde Sultan Reşad'ın durumu ve partinin her şeye hâkim olması sebebiyle Bâbiâli İttihat ve Terakki Partisi'nin bir icra organı haline gelmiştir.

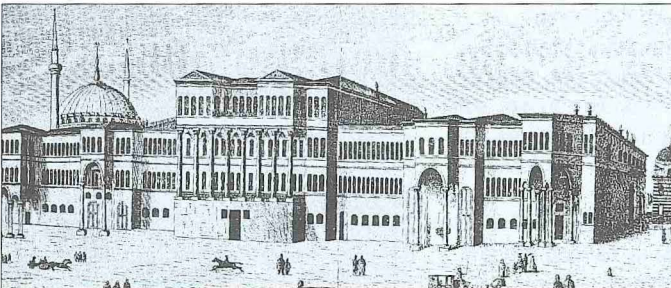
BİBLİYOGRAFYA :

BA, KK, nr. 677 mükerrer, s. 25; BA, KK, *Kethüdâ Kalemî Defterleri*; BA, HH, nr. 24.621, 38.076 A; BA, İrade-Dâhiliye, nr. 31.378; BA, Cevdet-Nâfia, nr. 2403; BA, Cevdet-Darbhâne, nr. 287; TSMA, nr. E 3208/1-2; Nâimâ, *Tarih*, IV, 48; Subhî, *Tarih*, vr. 10^a, 21^a, 28^a, 143^{a-b}, 185^a, 201^{a-b}; *Düstur*, Birinci tertib, İstanbul 1296, IV, 58-60; Edib, *Tarih*, İÜ Ktp., TY, nr. 3220, vr. 52^a; Çeşmizâde, *Tarih* (nşr. Bekir Kütükoğlu), İstanbul 1959, s. 12, 72; Câbî, *Tarih*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2152, tür.yer.; d'Ohsson, *Tableau général*, VII, 153, 158; Vâsîf, *Tarih*, s. 66; Şânizâde, *Tarih*, I, 146, 339; IV, 20, 33-34; *Takvîm-i Vekâyî*, nr. 163 (11 Muharrem 1254); Atâ Bey, *Tarih*, I, 161; III, 97; Hammer, *Staatsverfassung und Staatsverwaltung*, I-II (bu eserin sadece Bâbiâli kısmı: "XVIII. Asırda Osmanlı İmparatorluğunda Devlet Teşkilâtı ve Bâbiâli" (trc. Halit İtber), *İÜ Hukuk Fakültesi Mecmuası*, VII/1-2, İstanbul 1941, s. 564-586); J. H. A. Ubicini, *1855'de Türkiye* (trc. Ayda Düz), İstanbul 1977, I, 123-145; *Türkiye Maarif Tarihi*, I, 63-73; II, 638-648; *Hariciye Nezâreti Salmâmesi* (1302), s. 162-163; Cevdet, *Tezâkir*, II, 153; a.mlf., *Ma'rûzât*, s. 12-14; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Salmâmesi* (1314), s. 158-221; Lutfî, *Tarih*,

III, 172-173; IV, 100, 113-116; V, 29-30, 55, 99, 100, 105, 114-116, 132-134, 136; VIII, 86; IX-XIII, ayrıca bk. İndeks; *Sicill-i Osmânî*, IV, 800-807; İbnülemin, *Son Sadrazamlar*, II, 1046; III, 1547; Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, I, 604-605; a.mlf., *Merkez-Bahriye*, s. 248-267; a.mlf., *İlmiye Teşkilâtı*, s. 211; İhsan Sungu, "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 816-820; a.mlf., "Mekteb-i Maarif-i Adliye'nin Tesisi", *TV*, I (1941), s. 212-225; Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII, 272; a.mlf., *Selim III'ün Hat-tı Hümayunları-Nizâm-ı Cedîd* (1789-1807), Ankara 1988, s. 148-150; Danişmend, *Kronoloji*, IV, bk. İndeks; R. Davison, *Reform in the Ottoman Empire (1856-1876)*, Princeton 1963, s. 16, 35-36, 85; Ercüment Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri* (1793-1821), Ankara 1968, tür.yer.; Faik Reşit Unat, *Osmanlı Seferleri ve Sefaretnâmeleri*, Ankara 1968, bk. İndeks; B. Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (trc. Metin Kırıttı), Ankara 1970, s. 87-90; Ahmet Mumcu, *Divân-ı Hümayun*, Ankara 1976, s. 157-162; G. A. Olivier, *Türkiye Seyahatnâmesi* (trc. Oğuz Gökmen), Ankara 1977, s. 136, 150-158; Atilla Çetin, *Başbakanlık Arşivi Kılavuzu*, İstanbul 1979, s. 120-127; C. V. Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, the Suplîme Porte (1789-1922)*, Princeton 1980; S. J. Shaw — E. K. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* (trc. Mehmet Harmancı), İstanbul 1982, II, bk. İndeks; İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 1987, s. 71-96; a.mlf., "Osmanlı Kançılıryasında Reform: Tanzimat Devri Osmanlı Diplomatasının Bazı Yönleri", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri (Bildiriler)*, İstanbul 1988, s. 153-168; Selim Deringil, "II. Mahmud'un Dış Siyaseti ve Osmanlı Diplomasisi", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (Bildiriler)*, İstanbul 1990, s. 59-66; Mehmet Seyitdanlioğlu, "Tanzimat'ın Ön Hazırlıkları ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin Kuruluşu (1838-1840)", a.e., s. 127-147; Thomas Naff, "Reform and the Conduct of the Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III, 1789-1807", *JAOS*, LXXXIII (1963), s. 295-315; Halil İnalıc, "Tanzimatın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *TTK Belleten*, XXVIII/112 (1964), s. 636-638; Esref Eşrefoğlu, "Bâbiâli Evrak Odası Sadaret Evrakı ve Provenance Sisteminin Uygulanması", *TED*, sy. 7-8 (1977), s. 225-232; Tayyib Gökbilgin, "Bâbiâli", *İA*, II, 174-177; Cengiz Orhonlu, "Tercüman", *İA*, XII/1, s. 176-178; J. Deny, "Bâb-ı Âli", *EI*² (İng.), I, 836; Cevdet Küçük, "Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat", *TCTA*, IV, 1007-1024.

MEHMET İPŞİRLİ

XIX. yüzyıl
ortalarında
Bâbiâli
binalarının
Halli'ce
bakan
cephesini
gösteren
bir gravür

□ MİMARİ. İstanbul Çağaloğlu'nda son parçası günümüzde İstanbul Valiliği olarak kullanılan binalar topluluğunun kapladığı sahada yer alan, sadrazamların devlet işlerini yönettikleri resmî ikametgâhlarına verilen addır. Sadrazamların bir devirden itibaren kendi özel konaklarından başka mîrî (devlete ait) bir sarayda oturup burayı resmî bir makam olarak kullandıkları bilinmekle beraber Bâbiâli denilen bu sarayın ilk defa ne zaman kullanılmaya başlandığı bilinmemektedir. Osman Nuri Ergin'in, Sadrazam Nevşehirli İbrâhim Paşa zamanında Bâbiâli'nin sadrazamlara tahsis edildiği yolundaki kaydı ise güvenilir değildir. Çünkü Reşat Ekrem Koçu'nun tesbitine göre Sultan İbrâhim'in sadrazamı olan Kemankes Kara Mustafa Paşa, Sûr-ı Sultânî'nin bir köşesinde bulunan Alay Köşkü'nün karşısındaki bir sarayda yaşamakta iken idam edileceğine dair emri burada alınca kaçmaya teşebbüs etmiş, kıyafetini değiştirip sarayın Harem damından Nallı Mescid tarafına inmiş, fakat yakalanarak yine o civarda bulunan Hocapaşa çarşısında idam edilmiştir (1644). Halbuki Kemankes Mustafa Paşa'nın kendi özel sarayının Eski Odalar Yeniçeri Kışlası yakınlarında (Şehzadebaşı) olduğu bilinmektedir. Şu halde daha Sultan İbrâhim devrinde (1640-1648), sonraları Bâbiâli denilen bu yerde sadrazama mahsus bir saray bulunuyordu. Silâhtar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın yazdığına göre 1687'de Sadrazam Siyavuş Paşa Silivri'den Davutpaşa sahasına indiğinde burada otağı basılarak âsî askerler tarafından şehre sokulmuş, fakat saraya yakın bulundurmamak için Alay Köşkü önündeki mîrî saraya değil Eski Odalar civarındaki Kara Mustafa Paşa Sarayı'na getirilmiştir. Bundan da Bâbiâli'nin XVII. yüzyıl içinde sadâret makamı olarak teşekkül ettiği anlaşılır. Bu ilk Bâbiâli'nin hangi ölçü ve özellikte olduğu bilinmemektedir. Herhalde Osmanlı devrinin benzeri yapıları gibi geniş bir arazi üzerinde uzanan büyük ahşap bir konak ile başta harem olmak üzere birçok hizmet binasından meydana gelmiş bir yapılar topluluğu idi. Sûr-ı Sultânî'nin Soğukçeşme kapısı yanında Alay Köşkü'ndeki köşesi karşısında esas girişi olan bu kompleksin alt tarafında 1565'te yapılmış Ebüssüûd Efendi Medresesi bulunmaktadır. Bâbiâli caddesi tarafında ise esasî Fâtih devrine kadar inen İmam Ali Mescidi (Nallı Mescid) vardır. İlk Bâbiâli de bu iki eski yapının ara-